

Profesors Mečislavs Centneršvērs un viņa attiecības ar Latvijas Universitāti un Latvijas Republiku

Alīda Zigmunde, Rīgas Tehniskā universitāte

Kopsavilkums. Fizikālķīmija, Rīgas Politehniskā institūta un Latvijas Universitātes mācībspēka Mečislava Centneršvēra (1874–1944) darbība Latvijā un veikums ķīmijā ir aprakstīts vairākkārt, taču par viņa saistību ar Latviju un attiecībām ar Latvijas Republiku, kā arī Latvijas Universitāti 20. gadsimta 30. gados plašāku pētījumu nav. Profesors Centneršvērs 1929. gadā pārcēlās uz dzīvi Polijā un 1930. gadā kļuva par Varšavas Universitātes profesoru. Līdzās profesora algai viņš saņēma Latvijā nopelnīto pensiju un bija Latvijas Republikas pavalstnieks, bet 1935. gadā kļuva par Polijas pavalstnieku. Saītes ar Latviju viņš pārtrauca, jo, mainoties likumiem, viņam anulēja pensiju, radās strīds par naudas atmaksu Latvijai.

Atslēgas vārdi: Mečislavs Centneršvērs, Latvijas Universitāte, nelikumīgi izmaksāta pensija.

I. ĪSS PĀRSKATS PAR MEČISLAVA CENTNERŠVĒRA DARBĪBU

Fizikālķīmijim Mečislavam Centneršvēram 2014. gadā atzīmējām 140 gadu jubileju. Lai gan viņa biogrāfija jau daudzkārt iztirzāta, ir atklājušies maz zināmi fakti par profesora dzīvi 20. gadsimta 30. gados. 1874. gadā Varšavā dzimušo poļu ebreju M. Centneršvēru uz Rīgu uzaicināja slavenais ķīmiķis, Rīgas Politehnikuma absolvents un vairākkārtējais Nobela prēmijas kandidāts Pauls Valdens (1863–1957). Mečislavs Centneršvērs bija Rīgā dzimušā Nobela prēmijas laureāta Vilhelma Ostvalda (1853–1932) skolnieks. 1898. gadā, pēc doktora grāda iegūšanas Leipcigas Universitātē, viņš tika ievēlēts par Rīgas Politehniskā institūta asistentu fizikālajā ķīmijā un elektroķīmijā [1]. Taču jau 1901. gadā radās problēmas ar viņa palikšanu amatā, jo par mācībspēkiem bija tiesības strādāt tikai tad, ja viņiem bija vismaz maģistra grāds. Lai gan M. Centneršvēram bija doktora grāds, tas bija iegūts ārzemēs, tāpēc viņam nācās iegūt arī maģistra grādu kādā no Krievijas augstskolām. Viņš intensīvi strādāja un 1904. gadā ieguva maģistra grādu Pēterburgas Universitātē. Ebrejiem bija iespēja pāriet kristietībā, un tad M. Centneršvēram nebūtu bijis problēmu strādāt Rīgā. Acīmredzot šādu iespēju ebreju ķīmiķis bija apsvēris, taču viņa tēvs Gabriels, grāmatu tirgotājs, bija ļoti konservatīvs un nevēlējās, ka dēls maina ticību. Lielu atbalstu toreiz jaunajam ķīmiķim sniedza Pauls Valdens, kas pildīja Rīgas Politehniskā institūta direktora pienākumus [2]. Pauls Valdens uzskatīja M. Centneršvēru par ļoti perspektīvu zinātnieku un pieņēma par savu asistentu. Pēc maģistra grāda iegūšanas Mečislavs Centneršvērs atkal tika pieņemts darbā RPI par asistentu, bet 1908. gadā kļuva jau par docentu. No 1904. gada viņš mācīja arī fiziku. 1915. gada vasarā viņš kopā ar RPI evakuējās uz Maskavu un turpināja lasīt lekcijas [3]. Tā kā viņš bija Krievijas pavalstnieks, viņam nedraudēja atļaišana no darba, kā tas bija citiem viņa kolēģiem ārzemniekiem. No

evakuācijas Maskavā Centneršvērs atgriezās 1918. gadā un turpināja pedagoģisko un zinātnisko darbību Baltijas Tehniskajā augstskolā un Latvijas Augstskolā. Pēc Latvijas Universitātes (līdz 1922. g. – Latvijas Augstskola) nodibināšanas 1919. gadā viņš kļuva par profesoru jaunajā Latvijas Republikas augstskolā.

Latvijas Universitātē profesors Centneršvērs vadīja Ķīmijas fakultātes Neorganiskās un Fizikālās ķīmijas katedras (1919–1929). Lekcijas viņš lasīja krievu valodā, mācēja arī vācu, poļu un franču valodu, daļēji – arī latviešu valodu [4]. Kopā ar kolēģi Jāni Krustiņsonu (1892–1946) viņš sastādīja mācību grāmatu latviešu valodā „Neorganiskās ķīmijas kurss” divās daļās (1922–1924). Citas viņa grāmatas un publikācijas lasāmas vācu, krievu, poļu, franču, somu, spāņu un angļu valodās [5]. Daļa viņa darbu tika tulkoti, kas liecina par zinātnieka un pedagoga M. Centneršvēra darbu nozīmīgumu. Tajos atspoguļojas viņa pētījumi par katalīzi, neūdens šķīdumu vadītspēju, metālu koroziju, kritiskām parādībām šķīdumos, sāļu termisko disociāciju augstās temperatūrās [6].

Profesoram bija labas attiecības gan ar kolēģiem, gan ar studentiem. Ķīmiķis Centneršvērs bija gaidīts gan latviešu, gan ebreju [7], gan citu tautību pasākumos. Savās zināšanās viņš labprāt dalījās ar citiem. Nereti profesors piedalījās LU Ķīmijas fakultātes 20. gadu 2. pusē rīkotajās publiskajās populārzinātniskajās lekcijās. Piemēram, 1926. gada 6. martā viņš nolasīja lekciju „Ķīmija un karš”, Ķīmijas fakultātes studentu biedrības sarīkojumā 1928. gada martā viņš iepazīstināja ar ķīmijas attīstību Rīgā [8]. Starp viņa skolniekiem parasti min Īzaku Zaksu, Mārtiņu Straumani, Jūliju Drukeru, Vilhelmu Zablocki un citus. Pazīstamākais viņa skolnieks ir Mārtiņš Straumanis (1898–1973) [5].

Līdzās zinātniskajam un pedagoģiskajam darbam Centneršvērs bija uzņēmējs. Viņš bija viens no gumijas fabrikas „Varonis”, kopš 1927. gada – akciju sabiedrības „Pirmā Latvijas gumijas fabrika „Vairogs” dibinātājiem. Minētās fabrikas direktors no 1920. līdz 1940. gadam bija RPI absolvents, inženieris tehnologs Arturs Dinbergs (1887–1969). Starp sabiedrības dibinātājiem atrodam vēl vienu RPI absolventu un profesora skolnieku – Johanu Jakobi (1882–?) [9]. Kā uzņēmējs viņš atzina, ka, būvējot spēkstacijas un izmantojot ūdens spēku, iegūtu arī ķīmiskā rūpniecība, kurai toreiz, starpkaru periodā, bija nepieciešama ap 11 000 kilovatu liela jauda [10].

II. VARŠAVAS UNIVERSITĀTES PROFESORA MEČISLAVA CENTNERŠVĒRA ATTIECĪBAS AR LU UN LATVIJAS REPUBLIKU

1929. gadā profesors Mečislavs Centneršvērs nolemj pamest Latviju un darbu LU. Viņa nopelni Latvijā tika augstu

novērtēti – 1929. gadā viņš kļuva par LU Goda doktoru un tika apbalvots ar III šķiras Triju Zvaigžņu ordeni [11]. Kā Latvijas Republikas pavalstniekam M. Centneršvēram bija tiesības uz pensiju, un to viņš arī izmantoja. No 1930. gada augusta viņam sāka izmaksāt pensiju, neraugoties uz to, ka viņš tajā laikā dzīvoja ārpus Latvijas un pildīja Varšavas Universitātes profesora pienākumus. Rīgas un Latvijas labā viņš bija ziedojis 31 gadu – sava mūža raženāko laiku (1898–1929). 1931. gadā viņu ievēlēja par Krakovas Zinātņu akadēmijas īsteno locekli.

Dzīvodams Polijā, profesors saglabāja kontaktus ar Latvijas zinātniekiem. Laika posmā no 1931. līdz 1933. gadam tika iespiestas trīs M. Centneršvēra un viņa skolnieka, tolaik LU asistenta, M. Straumaņa kopīgās publikācijas žurnālā „Zeitschrift für physikalische Chemie“. 1931. gada aprīlī Varšavā profesors M. Centneršvērs sagaidīja LU Ķīmijas fakultātes studentu biedrības sarīkotās ekskursijas dalībniekus – profesoru Jūliju Auškāpu ar trim asistentiem un vienpadsmit studentiem [12]. Acīmredzot rīdzinieku iepazīšanos ar Varšavu, rūpniecības centriem un ievērojamākajām vietām Polijā bija noorganizējis bijušais LU profesors M. Centneršvērs. Par Latviju viņam bija jaukas atmiņas, un, šķiet, pēdējo reizi viņš te viesojās 1930. gada vasarā. Šķiet, ka profesors Centneršvērs bija apmeties pie sava kolēģa Nikolaja Šīmaņa (1865–1944) Bulduros un kārtoja pensijas lietas, kaut gan, iespējams, ka tas bija kāds cits Šīmanis, jo raksta autorei nav izdevies noskaidrot, kurš no Šīmaņiem dzīvoja Vidus ielā Bulduros. Valsts darbinieku ambulancē M. Centneršvēram tika pārbaudīta veselība un, protams, aprēķināta nopelnītā pensija [13]. Taču no 1931. gada 14. augusta stājās spēkā jaunais pensiju likums un saskaņā ar minētā likuma 82. pantu pensijas izmaksu pārtrauca, ja pensionējamā persona iestājās ārzemēs valsts vai pašvaldības dienestā. Ķīmiķis M. Centneršvērs dzīvoja Varšavā un Latvijā izdotās avīzes ar paziņojumiem par likumu grozījumiem nelasīja. Par izmaiņām Latvijas likumdošanā neviens viņu neinformēja. Pensiju turpināja izmaksāt un tikai 1933. gadā Tautas labklājības ministrijā uzzināja, ka M. Centneršvērs darbojas Varšavas Universitātē kā profesors. Pensijas izmaksa tika pārtraukta, sākot ar 1934. gada 1. janvāri. Starp citu, Centneršvērs saņēma 80 % no savas algas, kaut gan citās Eiropas valstīs maksāja 100 % [14]. Saskaņā ar izmaiņām likumdošanā Centneršvērs nedrīkstēja saņemt pensiju no 1931. gada 14. augusta, kad tika pieņemts jaunais likums, līdz 1933. gada 1. augustam, kad šo faktu konstatēja. No viņa pieprasīja atmaksāt Latvijas valstij 7172 latus un 15 santīmus. Mečislavs Centneršvērs noalgoja advokātu un rakstīja Tautas labklājības ministram, ka godīgi maksājis 4 % pensiju fondā, kalpojis 31 gadu Latvijai, apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni, ticis ievēlēts par LU Goda doktoru un tagad viņam tiek lūgts atmaksāt gana lielu summu. Sirmis zinātnieks aizstāvēja sevi, norādot, ka, dzīvojot ārzemēs, viņš taču nevarēja sekot visām likuma izmaiņām, turklāt nekādus brīdinājumus viņš nebija saņēmis. Neviens arī nedomājot par to, kā viņš nākotnē iztikas, jo viņš paliek vecāks un mazinās darba spējas. Tautas labklājības ministrija rakstīja viņam, ka neko nevar lietas labā darīt, un lūdza atmaksāt pensijas naudu, turklāt Latvijas vēstniecība Varšavā esot

konsultējusies ar advokātu, un viņš teicis, ka no M. Centneršvēra varot piedzīt nelikumīgi izmaksāto summu [13]. Saprotot, ka nauda ir iztērēta, no bijušā LU profesora tika prasīts atmaksāt 100 latus katru mēnesi, un tā nepilnu sešu gadu laikā Polijā dzīvojošais ķīmiķis „parādu” atdotu. Pārmetums par nelikumīgām darbībām 60 gadus vecajam Centneršvēram bija ļoti sāpīgs, un par to viņš stāstīja savā vēstulē Latvijas Republikas Tautas labklājības ministram Vladislavam Rubulim 1934. gada 7. jūlijā [13] (vēstules tekstu skat. nākamajā lappusē). Nekādu sev labvēlīgu risinājumu pensionētais ķīmiķis nesagaidīja. Viņš ieradās Latvijas sūtniecībā Varšavā un paziņoja, ka nekādu naudu Latvijai nemaksās. 1935. gada 19. jūnijā Mečislavs Centneršvērs paziņoja Tautas labklājības ministrijas Sociālās apgādības departamenta pensiju nodaļai, ka ir iestājies viens no tiem apstākļiem, kuru dēļ izbeidzama lieta par pensijas izmaksu, proti, viņš un viņa ģimenes locekļi ir kļuvuši par Polijas pavalstniekiem [15].

Aizbraucot no Latvijas, Centneršvēra ģimene saglabāja Latvijas pavalstniecību, ko bija ieguvusi 1922. gadā. Latvijas pavalstniece bija arī Mečislava Centneršvēra sieva Franciska Anna un meita Jadviga [4]. Atstājot Latviju, bieži vien izceļotāji lūdza atlaist no Latvijas pavalstniecības, taču Centneršvēri to nedarīja, tāpēc viņus izslēdza „no Latvijas pavalstniecības kā pārgājušus Polijas pavalstniecībā bez iepriekšējas atļaušanas no Latvijas pavalstniecības” [16]. Latvijas pavalstniecību Centneršvēri zaudēja 1937. gada novembrī [17]. Pēc tam, 1938. gada 14. maijā, par nederīgām tika izsludinātas Mečislava Centneršvēra, viņa sievas un meitas Latvijas Republikas pasas, kuras netika atdotas valsts iestādēm, kā to paredzēja likums [18].

1939. gada 1. septembrī Vācija sāka uzbrukumu Polijai. Eiropā sākās Otrais pasaules karš. Vācijas okupētajās teritorijās sākās ebreju masveida vajāšanas un ievietošana geto, koncentrācijas nometnēs un arī iznīcināšana. Profesoram Mečislavam Centneršvēram nebija, kurp bēgt, jo sievas radnieki Vācijā nedrīkstēja slēpt ebrejus. Acīmredzot kādreizējais rīdzinieks M. Centneršvērs neuzdrošinājās lūgt palīdzību valstij, kurai neatmaksāja pieprasīto naudu un kuras pavalstnieks viņš vairs nebija. Bet profesora svaine, kas dzīvoja Leipcigas pilsētā Vācijā, Marta Kaizere (M. Kayser), nolēma mēģināt kaut kā palīdzēt nelaimē nonākušajai ģimenei. 1939. gada 28. decembrī viņa uzrakstīja vēstuli Latvijas Valsts prezidentam. Tā Latvijā tika saņemta 1940. gada sākumā un tajā bija izteikts lūgums palīdzēt [19]. Kaizeres kundze lūdza izsniegt ieceļošanas vīzu profesoram M. Centneršvēram ar ģimeni un informēja, ka profesors karā ir zaudējis iedzīvi un arī vērtīgo bibliotēku, ir bez iztikas līdzekļiem, un drīz vien paliks arī bez dzīvokļa. Vēstules rakstīšanas brīdī profesoram esot bijis pagaidu dzīvoklis, kas drīz jāatstāj. Sakarā ar viņa vecumu un nožēlojamo stāvokli profesora Centneršvēra sievas māsa lūdza atbalstu ieceļošanas vīzas saņemšanai arī savai mātai un māsasmeitai, ķīmiķa sievai un meitai. Bez tam vēstulē tika norādīts, ka par M. Centneršvēra darbību Rīgā vajadzētu būt labām atsauksmēm, un tika izteikta cerība, ka

1934.g. 1.I. pārticums

1327/843.

49

ZAKŁAD
CHEMJI FIZYCZNEJ
UNIwersytetu warszawskiego
KRAKOWSKIE PRZEKORNICIE 26-28
TEL. 443-47.

Warszawa, dn. 1934
Varšavā, 7.VII.1934.

*n. Sila
nieku zinot man kādā
kārtā un kāpēc nav pār-
straukta prof. Antoni Šveraks
savai eigi pensijas izmaksā? Augsti God!
Kā un kā pensijas izmaksā?
grozīt? Cik lielā pensijā saņem?*

V. R U B U Ņ A Kungam
TAUTAS LABKLĀJĪBAS MINISTRIM.

R i g ā .
Skolas ielā Nr. 28.

*K. R.
11. VII. 34.*

Augsti Godātais Ministra Kungs.

Ar Sociālās apgādības departamenta direktora š.g. 16. marta rakstu man tiek paziņots, it kā es laikā no 1931.g. 14. augusta līdz 1933.g. 1. augustam būtu "nelikumīgi" saņēmis no valsts pensiju, un tiku uzalcināts iemaksāt Latvijas Bankā pensiju fondam Ls. 7 172 un 15 snt. Pēc tam, kad esmu mēģinājis ar dažu manu Rīgā dzīvojušu draugu palī dzību noskaidrot šo pārpratumu, saņēmu otru Sociālās apgādības departamenta š.g. 12. jūnija rakstu /Nr. P/4814/, kurā man tiek paziņots, ka departaments neuzskata par iespējamu atbrīvot mani no "nelikumīgi saņemtās pensijas" atmaksas, un liek man priekšā, nomaksāt minēto summu Ls. 7 172 un 15 snt. apmērā, maksājot ik mēnesi Ls. 100.--. Beidzot departaments mani jautā, vai es labprātīgi pieņemu šo priekšlikumu.

Abos Jums, Augsti Godātais Ministra Kungs, padota departamenta rakstos tiek minēts, ka es šo triju gadu laikā esmu "nelikumīgi" saņēmis pensiju. Jūs sapratīsiet, ka vīram, kas 35 gadus kalpjis zinātnei un patsībai, nelikumīgās darbības pārmetums attiecībā uz to Valsti, kas atzinusi viņa nopelnus, apbalvojot viņu ar Triju zvaigžņu-Ordeni, - ir ļoti sāpīgs.

Tādēļ esmu spiests konstatēt:

1/ ka esmu saņēmis savu pensiju saskaņā ar Tautas Labklājības Ministrijas

l ī k u m ī g u 1930.g. 20.augusta lēmumu,akts Nr. 1237/843.

- 2/ ka atrādāju Rīgā,Rīgas Politehniskā Institutā,sākot ar 1898.g.1.septembri,no sākuma kā asistents,vēlāk kā docents un beidzot kā ķīmijas profesors,līdz Institutā slēgšanai,t.i. līdz 1918.g.1.augustam.
- 3/ ka visā mana dienesta laikā bij. Krievijas valstī esmu maksājis ikmēnesi 4% no manas algas pensiju fondā,kuŗa saistības attiecībā uz pensionāriem ir brīvprātīgi pārņēmusi Latvijas Valdība.
- 4/ ka biju viens no pirmājiem profesoriem,kas 1918.g.,pēc Brestes miera līguma,atgriezās no Maskavas Rīgā,lai nodrošinātu tālāko Rīgas Augstskolas eksistenci.
- 5/ ka biju viens no pirmājiem 1919.g. Rīgā jaundibinātās Augstskolas /vēlākās Latvijas Universitātes/ profesoriem,un ka es,kā viens no pirmājiem ķīmijas fakultātes locekļiem esmu organizējis Latvijas Universitātē mācības ķīmijā.
- 6/ ka es tā tad Latvijā nepārtraukti darbojos paidagogiski un zinātniski 31 gadu.
- 7/ ka es šini laikā devu Latvijai simtiem tehniski un zinātniski izglītotu spēku / to starpā tik ievērojamus valsts vīrus,kā mirušais ārlietu ministrs Zigfrīds Meierovics /.
- 8/ ka es kā savas paidagogiskas un zinātniskas darbības atzīnību esmu saņēmis no saviem klausītājiem un kolēģiem vairākas adreses.
- 9/ ka es par saviem nopelniem Latvijas zinātnes labā 1929.g. no Valsts Prezidenta Kunga saņēmu Triju zvaigzņu ordeni,bet Latvijas Universitāte man piešķīra Dr.chem. "honoris causa" grādu.

Ja pēc augšā pievesto motīvu atzīšanas,pensijas saņemšanas faktu uz likumīga lēmuma pamata vēl arvienu uzskatītu par nelikumīgu, gribētu atgādināt C i c e r o pazīstamo izteicienu,ko tas teica runā pret Katilīnu:

"Est enim iudices non scripta sed nata lex,quam non didicimus,verum

ex natura hausimus " /ir likums, kas nav rakstīts bet mums iedzīmts, -
likums, ko neesam mācījušies bet ko mums daba devusi/, -
un šis likums, Ministra Kungs, ir manā pusē.

Beidzot vēl gribu minēt, ka es 1930.g.1.augustā, pēc nepārtraukta
31 gada ilga dienesta brīvprātīgi to atstāju, proti pārliecībā, ka Latvijas
likumi un it sevišķi 1925.g.16. marta likums par skolotāju pensiju no-
drošinās man pēc mana ilggadīga darba mierīgas vecuma dienas. Par nožē-
lošanu tas ir nācis citādi ; ar jaunu 1931.g. 14.augusta likumu, kas iz-
dots pēc manas pensionešanas, man atņemtas manas caur darbu iegūtās
tiesības. Padodos notikušam faktam. Bet no manis tagad prasa, lai es ap-
ņemtos maksāt Latvijas Valstij sešu gadu laikā Ls. 100.-- meneši!
Tādas saistības nevaru uzņemt. Esmu tagad 60 gadus vecs, mana darba spē-
ja neskaitas vairs pēc gadu desmitiem, bet pēc gadiem. Kas man garantē
izstikšanu, kad es pats būšu slims vai darba nespējīgs? Un tad lai es
vēl apņemos saistību gadiem ilgi izdarīt maksājums Latvijas Valstij,
kurai es taču upurēju savas dzīves labākus gadus. Būtu negodīgi no manis
uzņemt saistību, par kuras pildīšanas neiespējamību es esmu pārlie-
cināts.

Man jāatvainojas Jūsu priekšā, Augsti Godātais Ministra Kungs,
ka iedrošinājos aizņemt Jūsu dārgo laiku ar maniem personīgiem darījū-
miem, bet man ir tikai viena vēlēšanās: gribu savus pēdējos gadus miera
ziedot zinātniskam darbam, un es lūdzu Jūs, loti Godātais Ministra Kungs.
pāldzēt man pie tā.

Augstcienība

/M. Centnerszwer/.

Dr. phil. mag. chem. Dr. chem. h. c.
Varšavas Universitātes ordin. profesors
Poļijas Zinātņu Akadēmijas loceklis
Triju zvaigžņu ordeņa kavaliers
Francijas Zinātņu Akadēmijas officers
Spanijas fizikas un ķīmijas biedrības goda loceklis
Latvijas Universitātes goda doktors.

viņas lūgums tiks saprasts pareizi. Beigās viņa norādīja savu adresi un svaiņa Centneršvēra adresi Varšavā, piebilstot, ka faktiski profesoram tur vēl palikusi tikai pastkastīte. Rīgā saņemtā vēstule nonāca Iekšlietu ministrijas Ārzemnieku nodaļā, kas lūdza atsaukumi Izglītības ministrijai. 1940. gada 20. janvārī Izglītības ministrija atbildēja, ka ne ministrija, ne Latvijas Universitāte nav ieinteresēta, lai bijušais LU profesors Mečislavs Centneršvērs ieceļotu un uzturētos Latvijā [19]. Acīmredzot mieles par strīdu pensijas atmaksas lietā vēl nebija rimušas, un situācija bija tāda, ka profesoram nebija nekādu līdzekļu. Lai saņemtu pensiju, viņam atkal būtu bijusi jāatjauno pavalstniecība. Nez vai LU, vai Izglītības ministrijai bija lieks dzīvoklis, ko varētu nodot vismaz uz laiku lietošanai par brīvu. Rīgā nebija vairs dažu profesora Centneršvēra paziņu un draugu, kas bija repatriējušies un kuriem pašiem bija gana problēmu. Uz Vācijas bija devies arī Nikolajs Šīmanis, kuru M. Centneršvērs satika 1930. gadā, un citi bijušie kolēģi. Profesoram M. Centneršvēram bija jāpaliek Varšavā.

Pēc Otrā pasaules kara tika saņemta vēsts, ka profesors M. Centneršvērs piedzīvojis kara šausmas – viņš bija ieslodzīts Varšavas geto, kur nelegāli izveidotajā „medicīnas skolā” turpināja pedagoga darbu – mācīja ķīmiju [18]. Viņam izdevās izbēgt no geto un paslēpties pie savas sievas, ar kuru viņš bija precējies 1900. gadā. Taču 1944. gada 27. martā viņš tika atrasts nogalināts savā dzīvoklī, domājams, savas izcelsmes dēļ, jo no dzīvokļa nekas neesot bijis nolaupīts [20].

III. IZCILUS ZINĀTNIEKUS NEAIZMIRST

Neraugoties uz visai nepatīkamo lietu par pensijas nepamatotu izmaksu profesoram M. Centneršvēram, kā arī atteikumu ieceļošanai Latvijā 1940. gadā, viņa vārds vienmēr paliks Latvijas ķīmijas vēsturē. Viņa laikabiedri zināja par nepatīkamo gadījumu pensijas lietā, taču zinātnē tiek novērtēti atklājumi un jebkādiem pārpratumiem sakarā ar izmaiņām likumdošanā ir visai īss mūžs. Ko Latvijai un ķīmijas zinātnei nozīmēja M. Centneršvērs, liecina kaut vai niecīgā rindiņa laikraksta „Jaunākās Ziņas” slejās 1938. gada 9. jūlijā, kad tika ziņots, ka nākamajā nedēļā ir profesora dzimšanas diena [21]. Un tā nebūt nebija kāda liela un apaļa jubileja, jo togad profesoram palika 64 gadi. 1940. gadā bija cita situācija un Otrais pasaules karš bija tepat Latvijai kaimiņos. To, ka Latvijā sagaidāmas kādas izmaiņas, lai arī ne konkrēti apjaušamas, nojauta ne viens vien. Taču profesora Mečislava Centneršvēra, kā Baltijas korozionistu skolas radītāja, vārds vienmēr būs atrodams ķīmijas vēsturē un viņa, kā ievērojama 20. gadsimta fizikālķīmiķa, veikums tika augstu novērtēts jau dzīves laikā.

21. gadsimtā atskatāmiem uz profesora Centneršvēra zinātnisko un pedagoģisko mantojumu ar lielu laika distanci un bez personīgām emocijām par lietām, kas neattiecas uz ķīmijas zinātni un darbību Latvijas augstskolās. 2014. gadā pagāja 70 gadi, kopš profesora nav vairs mūsu vidū. Holokaustā cieta ne viens vien viņa laikabiedrs, paziņa un skolnieks. Lai minam kaut vai RPI absolventu un M. Centneršvēra skolnieku un kolēģi Īzaku Zaksu. Ir sāpes, ko laiks nedziedē, un ir darbi, kurus laiks nedzēš. Šādus paliekošus darbus radījis pa daļai varšavietis, pa daļai

rūdinieks, un pa daļai arī leipcigietis un maskavietis, kaut gan abās pēdējās pilsētās uzturējies neilgi – pirmajā, studiju gados 19. gadsimta beigās, otrajā, Pirmā pasaules kara laikā. Pazīstamākie Latvijas ķīmijas vēsturnieki (J. Stradiņš, I. Grosvalds, U. Alksnis u. c.) plašākos ķīmijas vēstures apskatos allaž min fizikālķīmiķi Mečislavu Centneršvēru. Viņa slava nebija noniecināta dažādās politiskajās iekārtās, tāpēc izcilo profesoru godināja gan padomju, gan ārzemju latviešu presē. Savs stūrītis viņam ierādīts arī tepat, Rīgā, Latvijas Ķīmijas vēstures muzejā. Tur glabājas arī kāda vērtīga lieta – Mečislava Centneršvēra kopā ar Jāni Krustiņsonu sastādītā mācību grāmata LU studentiem „Neorganiskās ķīmijas kurss” 2 sējumos [22], kas izceļas ar loģisku didaktisku pieeju un labu strukturālo izkārtojumu, tā ir pārskatāma, un viss nepieciešamais viegli un ātri atrodams. Interesanti, ka grāmatu „Neorganiskās ķīmijas kurss” 1944. gadā, tātad divdesmit gadus pēc tās izdošanas, ne viens vien vēlējās nopirkt ar laikraksta „Tēvija” starpniecību [23]. Grāmatā labprāt ieskatās mūsdienu studenti un augstskolu mācītspēki.

LITERATŪRAS SARAKSTS

- [1] Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA) 7175. f., 1. apr., 97. l. RPI mācītspēka Mečislava Centneršvēra personāllieta.
- [2] Walden P. Wege und Herbergen. Mein Leben. Wiesbaden: Franz Stein Verlag, 1974, S. 38.
- [3] Отчет о состоянии и деятельности Рижского Политехнического института. Москва К. А. Гросман, 1917, с. 15.
- [4] LVVA 3234. f., 2. apr., 11158. l. Dokumenti par Mečislava Centneršvēra uzņemšanu Latvijas pavalstniecībā, 1922. g.
- [5] Grosvalds I., Alksnis U. Profesors Mečislavs Centneršvērs - Baltijas korozionistu skolas izveidotājs. LU zinātniskie raksti. Zinātņu vēsture un muzejniecība. 653. sēj. Rīga: LU; Zinātne, 2003, 202.–217. lpp.
- [6] Grosvalds I., Alksnis U., Meirovics I., Ruplis A. Ķīmija Latvijas Universitātē (1919.–1944.). Rīga: Latvijas Ķīmijas vēstures muzejs, 2005, 148. lpp.
- [7] (Rīga). Nacionālu svinīgu aktu.. Valdības Vēstnesis, 1925, Nr. 25, 5. lpp.
- [8] R. Ķīmijas fakultātes stud. Students, 1928, Nr. 136, 2. lpp.
- [9] Akciju sabiedrības Pirmā Latvijas gumijas fabrika „Vairogs” statūti. Ekonomists, 1927, Nr. 12/13, 505. lpp.
- [10] Ieleja K. Daugavas ūdens spēka izbūves projekti. Ekonomists, 1940, Nr. 3, 184. lpp.
- [11] LVVA 1303. f., 2. apr., 27. l. Izglītības ministrijai pakļauto darbinieku apbalvošana ar Triju Zvaigžņu ordeni, 1929. g.
- [12] V. P. Ekskursija pa Poliju. Students, 1931, Nr. 179, 3. lpp.
- [13] LVVA 5213. f., 3. apr., 254. l. Mečislava Centneršvēra pensijas lieta.
- [14] K. Baloža runa Latvijas Republikas III Saeimas III sesijas 19. sēdē 1929. gada 8. maijā, Saeimas Stenogrammas, 1929/2, 614. lpp.
- [15] LVVA 3234. f., 21. apr., 1500. l. Mečislava Centneršvēra pavalstniecības zaudēšanas lieta.
- [16] LVVA 3234. f., 24. apr., 2206. l., 6. lpp. Mečislava Centneršvēra ārzemju pases lieta.
- [17] Personu saraksts. Valdības Vēstnesis, 1938, Nr. 2, 7. lpp.
- [18] Iekšlietu ministrijas emigrāc. nodaļa. Valdības Vēstnesis, 1938, Nr. 108, 8. lpp.
- [19] Hirszfeld L. The Story of One Life. Rochester: University of Rochester Press, 2010, p. 364.
- [20] LVVA 3234. f., 17. apr., 2404. l. Mečislava Centneršvēra ieceļošanas Latvijā lieta.
- [21] Alksnis U., Grosvalds I. Par Baltijas korozionistu zinātniskās skolas izveidotāju Mečislavu Centneršvēru. Tehnikas Apskats, 2004, Nr. 142/143, 37. lpp.
- [22] [bez aut.]. Aterces nākamā nedēļā. Jaunākās Ziņas, 1938, Nr. 151, 6. lpp.
- [23] Centnerszwors M., Krustiņsons J. Neorganiskās ķīmijas kurss. 1., 2. sēj. Rīga: LU Studentu Padomes Mācību līdzekļu apgādāšanas komisijas apgādībā, 1922–1924.
- [24] [Sludinājumi]. Tēvija, 1944, Nr. 74., 80.

2015/24

Alida Zigmunde, Dr. paed., has been a Specialist with the Museum of Riga Technical University (1989–2007) and a Senior Researcher (2007–2015). She is currently an Associate Professor with the Department of Social Sciences of the Institute for Humanities of the Riga Technical University. Her main academic interests include history of pedagogy in Europe, history of the institutions of education, of private schools and history of pedagogy of universities.

Address: 14/24 – 309 Āzenes Str, Riga, LV-1048

Phone: +371 29869642

E-mail: Alida.Zigmunde@rtu.lv

Alida Zigmunde. Professor Mieczyslaw Centnerszwer and his Relations with the University of Latvia and the Republic of Latvia

The activities of the professor of physical chemistry of the Riga Polytechnic Institute and the University of Latvia Mieczyslaw Centnerszwer (1874–1944) have already been described several times, however up till now there has been no information about his relations with Latvia. In 1929 he moved to Warsaw but he remained a citizen of Latvia and in 1930 he began receiving a pension of the Republic of Latvia for the time he had worked in Latvia. In 1931 there were changes in the Legislation in Latvia and it was forbidden to be paid a pension if the person was still working. As Professor Centnerszwer was living in Poland he did not know about the new law. In 1933 it turned out that Professor Centnerszwer had received 7172 Lats contrary to the new law and was asked to pay the money back. Centnerszwer applied for the Polish citizenship, which he was granted (and laid down his Latvian citizenship) and did not pay the money back, he had honestly earned his pension in Latvia; he was old and was not able to pay back such a sum. He kept friendly relations with his former colleagues at the University of Latvia.

Алида Зигмунде. Профессор Мечислав Центнершвер и его контакты с Латвийским университетом и Латвийской Республикой

Деятельность профессора Рижского политехнического института и Латвийского университета – физика и химика Мечислава Центнершвера (1874–1944) подробно описана в различных книгах и научных статьях. В 1929 году, как известно, он переехал в Польшу и в 1930 году стал профессором Варшавского университета. Но о его последующих контактах с Латвийской Республикой и Латвийским университетом мало что было известно. Некоторое время он продолжал быть гражданином Латвии и получать государственную пенсию. Но в 1931 году изменился закон, и те, кто работали за границей, больше не имели права на пенсию. Об изменении закона М. Центнершвер не знал. Получилось, что незаконным способом, до 1933 года, он получил 7172 латов. Деньги попросили вернуть. Принимая во внимание, что средства были потрачены, а данная ситуация возникла не по его вине, профессор отказывался их вернуть. Настаивал на этом и после 1935 года, когда стал гражданином Польши. Проживая в Варшаве, он поддерживал контакты с бывшими коллегами и друзьями из Латвии.